

Особливості усталених виразів та їх стилістичні функції в повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

У статті проаналізовано усталені вирази з повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», виділено їх тематичні групи, охарактеризовано лексико-граматичні розряди фразеологічних одиниць з означеного художнього твору, висвітлено їх особливості та стилістичні функції. Крім того, на основі картотеки усталених виразів, укладеної нами з даної повісті, виділено та охарактеризовано групи стійких словосполучень (власне фраземи, прислів'я і приказки та метафори), скласифіковано метафоричні вирази за базовим словом, виокремлено з твору ряд фразеологічних явищ, описано групи стійких одиниць за характером підрядного сполучника, здійснено аналіз структури й семантики усталених виразів твору.

Ключові слова: *усталені вирази (фразеологічні одиниці), лексико-граматичні розряди фразеологічних одиниць, тематичні групи фразем, власне фраземи, метафоричні вирази, прислів'я, приказки.*

Постановка проблеми. Останнім часом жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги українських мовознавців, як фразеологія, основні поняття, обсяг проблематики та об'єкт вивчення якої ще остаточно не визначені. Це зумовлюється передусім великою семантичною, структурною і функціональною різноманітністю тих одиниць, що сприймаються як стійкі сполуки слів. Така специфіка об'єкта дослідження викликає труднощі у визначенні як місця фразеологічного рівня в ієрархії мовної структури, так і місця фразеології серед інших лінгвістичних дисциплін. Тому саме від з'ясування таких питань, як зміст фразеологічної одиниці, визначення її найхарактерніших диференційних ознак, вживання її в мовленні залежить як вивчення фразеології загалом, так окремих її аспектів. Питанням функціонування усталених виразів у текстах присвячено роботи багатьох сучасних мовознавців, однак у науковій літературі мало праць, які висвітлюють фразеологію мови окремих письменників чи їх творів.

Аналіз досліджень та публікацій. Фразеологічний фонд мови привертав увагу багатьох східнослов'янських мовознавців. Цінні для розвитку фразеологічної теорії знаходимо у працях Ф.Буслаєва, О.Потебні, І.Срезневського та ін. Становленню фразеології як галузі лінгвістики сприяло, з одного боку, ґрунтовне дослідження синтаксичної природи словосполучень,

здійснене у працях мовознавців: О.Шахматова, Ф.Фортунатова тощо, а з іншого – висвітлення у стилістико-семантичному плані стійких комплексів слів зарубіжними мовознавцями (Ш.Баллі, А.Сеше та ін.).

Ідею про необхідність створення фразеології як самостійного розділу лінгвістики в мовознавстві ще в 20-х роках ХХст. обґрунтував Є.Поливанов, який вважав, що цей розділ займе відособлену позицію у лінгвістиці майбутнього. Вагомий внесок у розвиток фразеологічної теорії зробили В.Виноградов, М.Шанський, М.Копиленко, О.Молотков, О.Бабкін та ін. Розгортання фразеологічних студій в Україні пов'язане з іменами Л.Булаховського, М.Мироненка, П.Горецького, І.Білодіда, М.Жовтобрюха, І.Чередниченка тощо.

Наприкінці ХХ та початку ХХІ ст. активізується психокогнітивний та етнокультурний аспекти у вивченні фразеології (О.Селіванов, О.Левченко). Опрацьовується діалектна фразеологія (Б.Ларін, Н.Бабиц,С.Бевзенко, В.Лавер, Р.Міняйло, М.Олійник та ін.). Сучасне мовлення відображено у збірниках В.Білоноженко, Я.Головацького, М.Коломійця, М.Наконечного, Г.Удовиченка, В.Ужченка. Продовжуються спроби визначити категоріальні ознаки фразеологізму [6, с.41].

Посилення інтересу науковців до проблем лінгвістики тексту зумовлює необхідність розгляду питань, пов'язаних із функціями фразеологічних одиниць у художніх творах. Питанням функціонування фразеологізмів у текстах присвячено роботи Л. Аксентьева, М.Алефіренка, В.Білоноженко, В.Вакурова, С. Ганжі, І.Гнатюк, С.Горожанової, В. Дубинського, В. Калашника, В. Ковальова, М. Коломійця, Л. Петленко, Ю. Прадіда, Л.Скрипник, А.Супрун, В.Ужченка, О.Федорова, Т.Цимбалюк, В.Чабаненка, М.Шанського, Л.Щербачук та ін. Однак у науковій літературі мало праць, які висвітлюють фразеологію мови окремих письменників [1, с.6].

Мета статті (постановка завдання.) Метою статті є висвітлення фразеологічних одиниць у творі І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», їх аналіз, класифікація, визначення тематичних груп усталених виразів, виокремлення особливостей та стилістичних функцій фразем в означеному художньому тексті.

Результати дослідження. *Фразеологізмом, або фразеологічною одиницею* називається стійке поєднання слів, граматично організованих за моделлю словосполучення або речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично. У мовознавстві існують різні найменування фразеологічних одиниць: ідіома, ідіоматичний вислів, стійке словосполучення, фразеологічний зворот, фразема, неподільне словосполучення, невідільне словосполучення, лексикалізоване словосполучення, автоматизована фраза. Так само розрізняють і різноманітні класифікації фразем, оскільки єдиної на сьогоднішній день ще не існує.

Спираючись на ті чи інші ознаки фразеологічних одиниць, дослідники фразеології запропонували ряд класифікаційних схем, які широко застосовуються в лінгвістичній літературі. Залежно від того, який принцип покладено в основу кожної з класифікацій (семантичний, стилістичний, структурний, граматичний, генетичний), розрізняють відповідні їх типи.

Нами опрацьовано класифікації фразеологічних одиниць В.Виноградова, Л.Булаховського, Б.Ларіна, Л.Скрипник, Б.Ковальова, О.Молоткова, А.Бабкіна та ін. У дослідженні ми детальніше зупинились на аналізі усталених виразів з твору І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» за класифікаціями О.Молоткова, Л.Скрипник, Б.Ковальова, А.Григораша, А.Бабкіна, Б.Ларіна.

У мовознавстві усталені вирази вживаються у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні до фразем зараховують словосполучення, що співвідносяться зі словом і відповідно функціонують у ролі якогось члена речення (їх ще називають лексичними ідіомами). У широкому розумінні до фразеологічних одиниць зараховують усталені вирази, що структурою нагадують прості речення. Це, здебільшого, прислів'я і приказки. Ми в дослідженні користуємося широким розумінням фразеологічних одиниць.

Фразема, виступаючи як компонент будь-якого тексту, тісно пов'язана з контекстом твору. Саме у живому мовленні виявляє вона повною мірою свій зміст. Аналіз фразеологічної одиниці в ізоляції від контексту малоефективний, не забезпечує розкриття глибини її семантики, оскільки фразеологізм здебільшого вступає у складні смислові стосунки з певним контекстом і залежить від нього [1, с.42].

Помітне місце у дослідженнях з фразеології посідають класифікації за граматичним принципом. Так, морфологічний підхід до фразеологічних явищ базується на співвіднесеності фразеологічних одиниць із певними частинами мови і передбачає визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова. Так, наприклад, О.Молотков виділяє за цим принципом такі лексико-граматичні розряди фразеологічних одиниць:

- іменні ,
- дієслівні,
- ад'єктивні (прикметникові),
- адвербіальні (прислівникові),
- вигуківі.

За Демським :

- займенникові.

І.Іменні – це такі фразеологізми, стрижневим словом яких є іменник, по відношенню до яких прикметник, як правило, виступає як залежний компонент.

Н.: Гіркий полин (автор)- «прихована злість» - про щось неприємне, погане.

Реч.: Вона догадалася, що її свекруха недобра, і що під її словами ховається гіркий полин (Н.-Л., «К. с.», с.155).

Н.: Солодкий медок(автор)- «улеслива, вдавано добрі слова».

Реч.: Той солодкий медок одразу не сподобався Мотрі (Н.-Л., «К. с.», с.150).

2. Дієслівні – це такі фразеологізми, в яких опорним компонентом фразеологічного звороту виступає дієслово.

Н.: Носа втру (Кайдаш) – «різко сказати, побити, довести що-небудь комусь»

Реч.: Коли хочеш, то я й тобі носа втру (Н.-Л., «К. с.», с.163).

Н.: Не оббивала порогів (Мотря)- не «домагатися, просити чого-небудь багаторазовим відвідуванням; настирливо випрошувати що-небудь».

Реч.: Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом з сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала (Н.-Л., «К. с.», с.162).

У межах цього розряду мовознавець А.Григораш виділяє такі три групи дієслівних фразем з прийменником чи без:

- усталені вирази, утворені за двоскладовими моделями:

Н.: доведу до пуття; навчить добру; руки опали (Н.-Л., «К. с.»)

- усталені вирази, утворені за трискладовими моделями:

держи руку за жінкою; лице горіло рум'янцем; заглядати у наші горшки (Н.-Л., «К. с.»)

- усталені вирази, утворені за чотирискладовими моделями:

Н.:насилу здержувати свого язика; розпустила розмову на всю губу(Н.-Л., «К. с.»). Ця група найменш продуктивна.

3. Ад'єктивні – це такі фразеологізми, що відповідають на питання який?(їх можна замінити одним словом – прикметником).

Н.: Ні живий ні мертвий (автор) – «переляканий».

Реч.:Лаврін стояв ні живий ні мертвий (Н.-Л., «К. с.», с.217).

Н.: Ходить з торбами (Мотря) – «бідний».

Реч.: - Он зав'язалась, як на Великдень, а батько ходить по селі з торбами(Н.-Л., «К. с.», с.262).

4. Адвербіальні – це такі фразеологізми, що відповідають на питання як?(їх можна замінити одним словом – прислівником).

Н.: Жабі по коліна (один чоловік) – «дуже мілко».

Реч.: -Та не втопишся, бабо, бо навіть і серед ставка старій жабі по коліна, - сказав один чоловік, що напував воли (Н.-Л., «К. с.», с.264).

Н.: Повіяло миром (автор) – «мирно, спокійно».

Реч.: У Кайдашевій давній оселі повіяло миром (Н.-Л., «К. с.», с.252).

5. Вигуківі – це фразеологічні одиниці, які виражають побажання, привітання, прокльони, різні вигуки.

Н.: Будь здорова, чорноброва! (Карпо) – «привітання».

Реч.: - Будь здорова, чорноброва! – сказав Карпо, не здійснюючи бриля і легенько кивнувши головою (Н.-Л., «К. с.», с.140).

Н.: Матері твоїй сторч та в борці! (Кайдаш) – «жартівливе побажання покарання за щось».

Реч.: -А ти чого обзиваєшся? Матері твоїй сторч та в борці! (Н.-Л., «К. с.», с.139).

6. Займенникові (за Демським) – це такі фразеологічні одиниці, які можна замінити одним словом – займенником.

Н.: Не заманите мене... й калачем (Кайдашиха) – «нічим».

Реч.: Не заманите мене сюди й калачем (Н.-Л., «К. с.», с.198).

Н.: Не бралась і за холодну воду(автор) – «за ніщо»

Реч.: Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну воду (Н.-Л., «К. с.», с.154).

Крім цього, деякі мовознавці (Л.Булаховський та ін.) виділяють комунікативні одиниці, тобто ті, що передають певне судження або ціле повідомлення. Це переважно прислів'я, приказки та примовки.

Н.: Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема (Лаврін)

Реч.: Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема (Н.-Л., «К. с.», с.132).

Н.: Жінка не дівка: їй заміж не йти (Кайдаш).

Реч.: Твоя жінка не дівка: їй заміж не йти (Н.-Л., «К. с.», с.165).

Н.: Бублика з'їси, поки кругом обійдеш (Карпо).

Реч.: Оце взяв би той кадівб, що бублика з'їси, поки кругом обійдеш, а як іде... (Н.-Л., «К. с.», с.134).

Фразеологічні одиниці, що становлять собою конструкції з підрядними сполучниками, ще називають порівняльними (компаративними) зворотами. Своєрідною рисою цієї групи усталених виразів є те, що стрижневим, тобто організуючим словом для них виступає сполучник, з якого вони починаються.

За лексико-граматичним значенням ці мовні одиниці співвідносяться, як правило, з дієсловами, прислівниками або прикметниками і виконують відповідну синтаксичну роль у реченні. За характером підрядного сполучника ці структури поділяються на дві групи:

1. фразеологізми, які починаються допустовим сполучником *хоч*:

Н.: Хоч води напийся (Лаврін).

Реч.: З маленького личка хоч води напийся... (Н.-Л., «К. с.», с.134).

Н.: Хоч у вуха бгай (Кайдашиха).

Реч.: - Що за люба дитина мій Карпо, такий тихий, такий слухняний, хоч у вуха бгай... (Н.-Л., «К. с.», с.152).

Н.: Хоч коники ліпи (Кайдашиха).

Але й хліб спекла, хоч коники ліпи! (Н.-Л., «К. с.», с.175).

2. фразеологізми, організовані за допомогою порівняльних сполучників: *як*, *мов*, *немов*, *наче*, *неначе*, *ніби*.

Н.: Як цар на престолі (автор).

Реч.: Вона гордо сиділа на своїй скрині, як цар на престолі (Н.-Л., «К. с.», с.180).

Н.: Мов сопілка грає (Лаврін).

Реч.: Говорить тонісінько, мов сопілка грає (Н.-Л., «К. с.», с.132).

Н.: Наче корова на нові ворота (Лаврін).

Реч.: - Карпе! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота (Н.-Л., «К. с.», с.135).

Н.: Ніби на світ народилась (автор).

Реч.: Мотря з того часу у своїй хаті ніби на світ народилась (Н.-Л., «К. с.», с.180).

Такі усталені вирази нагадують підрядні речення. У більшості з них у результаті фразеологізації компаративна семантика змінилася настільки, що як допустові та порівняльні конструкції їх можна розглядати лише в діяхронії. За своїм значенням і функціями багато з них співвідноситься зі словом.

Н.: хоч у вухо бгай «лагідний» (Н.-Л., «К. с.», с.152);

наче муха в окропі «швидко» (Н.-Л., «К. с.», с.155);

хоч коники ліпи «глевкий» (Н.-Л., «К. с.», с.175).

Серед усталених виразів мовознавці, зокрема Б.Ларін та ін., виділяють метафори, які слугують базою для утворення фразем. *Метафорою* називають вид тропи, побудований на основі вживання слів або виразів у переносному значенні за подібністю, аналогією, який слугує одним із засобів посилення образності й виразності мови. Розрізняють метафори прості, побудовані на зближенні предметів чи явищ за однією якоюсь ознакою, і метафори розгорнуті, тобто побудовані на різних асоціаціях між предметами і явищами.

Оскільки метафора є одним із засобів образності художнього твору, вона дозволяє порівнювати предмети і явища, здавалось би зовсім не порівнювані, демонструє здатність людського мозку в розрізних елементах матеріального і духовного світу відшукувати зв'язки й перетворювати окремі поняття в систему взаємопов'язаних одиниць.

Утворюються метафори традиційним способом: переосмислення слова в контексті словосполучення, речення чи більшого синтаксичного об'єднання – абзаца, фрагмента. Метафоризується базове слово:

- *особа;*
- *неособа (предмет);*
- *явища природи (стихія);*
- *«частини тіла людини»;*
- *«фізичний стан людини»;*
- *«метафори, що означають звуконаслідування»;*
- *«метафори, що означають розмову»;*
- *«метафори, що стосуються тварин»*

За цим принципом нами і укладено метафори:

1. «особа»: *посипали молодиці; гризла свекруха; терлась коло панів; виплила дівчина; золота дитина; вдарили музики і т.ін.*

2. «неособа» (предмет):

хати порозкидані; садиба дихала холодком; село заснуло; жита дримали; мак зблід; дорога ховалась; гроші втікали; горішки та маківники залоскотали і т.ін.;

3. **«явища природи»(стихія):** хмарки сунулись; висипали зорі; сонце грало; сонце ляло світ; сонце грало; горів світ сонця; вечір заглянув; пішов холод; гук задривав; вогонь полився; вода гула тощо;
4. **«частини тіла людини»:** голова горить; закидалося серце; очі погасли; лице не розвиднювалося; очі світилися; руки ходили ходором; згубив очі і т.ін.;
5. **«фізичний стан людини»:** сон не брав; думка літала; голод зтяг живіт; душа заховалась; спокій розлився; краса засліпила; блиснула думка тощо;
6. **«метафори, що означають звуконаслідування»:** горішки застогнали; тісто запищало; дзвін гув та дрижав; горицьк завищав; терниця гавкала;
7. **«метафори, що означають розмову»:** обсипала неласкавими словами; підсолоджувала розмову; сипала облесливими словами;
8. **«метафори, що стосуються тварин»:** воли сунулись; деркач свистів; яр крутився гадюкою.

Аналізуючи картотеку, створену нами на основі повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», можемо виділити тематичні групи усталених виразів. Отже, тематичні групи фразем за значенням:

1. **«бити»:** частувала різкою(автор) – «бити, карати»; лупив у груди(Кайдашиха) – «бити»; полічу ребра (Кайдаш) – «погроза побити когось»; впечу кочергою (Кайдаш) – «вдарити, побити»; зуби визбираєш (Кайдашиха)- «погроза сильно побити когось»; дала сторчака (автор)- «впасти» тощо;
2. **«дивитися»:** кинула оком (автор)- «мимохідь, швидко подивитися на кого-, що-небудь»; вхопив погляд (автор)- «відчути чийсь погляд на собі»; не міг одірвати очей(автор)- «не могли перевести погляд»; випрїщив очі (Лаврін) – «широко розкрити очі»; вилупили баньки (Мотря)- «дивитися, не відриваючи очей»; блиснула очима (автор)- «мимохідь, швидко подивитися на кого- чи що-небудь» тощо;
3. **«плакати»:** сльозами облилася (Мелашка) – «плакати»; виплакала всі сльози(автор)- «висловити своє горе, плачучи»; залило душу сльозами (Мелашка) – «про важкий душевний стан» тощо;
4. **«говорити, кричати»:** цвікаєте в вічі (Кайдаш) – «прирікатись, сваритись, неприємно говорити»; підняли твалт(автор)- «кричати, лементувати»; колеши очі (Кайдашиха) – «дорікати ким-, чим-небудь, соромити когось»; гризла голову (автор)- «дорікати, набридати, докучати»; розв'язати язика (автор)- «змусити заговорити»; брехні

- точити*)(Палажка)- «вести пусті розмови»; *дала покуштувати полину* (автор)- «непривітно, неприязно говорити» тощо;
5. **«убити»:** *зі світу звести* (Кайдашиха)- «довести до смерті»; *живою в землю закопати* (Кайдашиха)- «знищити жорстоко» тощо;
  6. **«фізичний стан людини»:** *тягло за живіт* (автор)- «бути голодним»; *зомліло серце*(автор)- «заболіло»; *ледве зводила дух*(автор)- «важко дихати»; *скорчилась в три погібелі*(автор)- сильно згорбитись, постаріти тощо;
  7. **«душевний стан людини»:** *сидить у печінках*(Кайдаш) – «надокучати, дуже допікати, вимучувати»; *взяв страх* (автор)- «перелякатися»; *розкуштувати полин*(автор)- «ззнати недоброзичливого ставлення»; *волосся піднялося вгору* (автор)- «перелякатися, здивуватися»; *брала злість*(автор)- «сердитися»; *полин сховала* (автор)- «щось неприємне затаїти, не виказувати свого недоброзичливого ставлення»; *стояла ні в сих ні в тих* (автор)- «зняковіло, відчуваючи незручність, присоромлено»;
  8. **«відносини між людьми»:** *шапку здіймали*(Лаврін) – «щиро запрошувати, просити»; *не любив нікому кланятись*(автор)- «не схилялись, не принижувались»; *з хлібом з сіллю не ходила* (Мотря)- «не ходити просити»; *порогів не оббивала*(Мотря)- «не домагалася, не просила чогось багаторазовим відвідуванням» тощо;
  9. **«працювати»:** *рук не покладаю* (Мотря)- «працювати без відпочинку»; *кинулась до роботи* (автор)- «почала щось робити»; *сіла за гребінь* (автор)- «почати працювати(прясти)»; *рук і ніг не чую* (Мотря)- «втомитися, напрацювавшись» тощо;
  10. **«слухати»:** *вух не позакладало*(Кайдашиха)- «добре чути»; *роти пороззявляли* (автор)- «уважно слухати»; *понаставляли вуха*(автор)- «уважно слухати» тощо;
  11. **«пити»:** *хильнула до дна* (автор)- «випити повністю»; *помочила губи в горілці* (автор)- «мало випити»; *вкинув у рот* (автор)- випити швидко і т.ін.

Таким чином, у творі виділяємо 11 тематичних груп усталених виразів. У них об'єднані фраземи з подібними, але не тотожними, значеннями, які мають свої певні смислові відтінки.

Усталені вирази, вжиті автором у творі, мають також певну стилістичну роль. Вони використовуються з метою художнього відтворення розмовної мови як в авторських текстах, так і в мовних партіях персонажів, сприяючи їх типізації та індивідуалізації. Фразеологізми, вкладені І.Нечуєм-Левицьким в уста персонажів повісті, тематично дібрані і конструюють потрібний контекст, за допомогою якого творяться характери, типові ситуації, образи. Так, автор широко використовує прислів'я, приказки, які допомагають глибшому розкриттю образів твору, свідчить про їх глибоке знання народної творчості.

Для того, щоб пересвідчитись у цьому, можна зіставити і порівняти мову головних героїв твору.

Н.: Мова Лавріна:

- Одна брова варта вола, а другій брові й ціни нема (Н.-Л., «К.с», с.132);

- Хоч між дровами, аби з чорними бровами (Н.-Л., «К.с», с.198);

Н.: Мова Карпа:

-Чорт сім кіп гороху змолотив (Н.-Л., «К.с», с.134);

-Гарна, мордою хоч пацюки бий (Н.-Л., «К.с», с.134).

Отже, з наведених прикладів спостерігаємо, що мова Лавріна м'яка, лагідна, поетична, ніжна, пересипана прислів'ями і приказками, а мова Карпа – груба, важка, дошкульна. Мова персонажів, як бачимо, характеризує і їх самих, тобто розкриває характери, психологію.

Н.: Мова Кайдашихи є двоякою:

➤ то улеслива, пересипана «солодким медком», «м'якенька» :

-Хоч у вухо бгай- «лагідний, спокійний».

Реч.: Що за люба дитина мій Карпо, такий слухняний, такий тихий, хоч у вухо бгай. (Н.-Л., «К.с», с.152);

-Доведу до пуття – «виростити, навчити всьому».

Реч.: Коли б мені тільки Господь віку продовжив, а я вже доведу до пуття, тебе, Мотре (Н.-Л., «К.с», с.152);

➤ то чванлива, зла, уїдлива, пересипана прокльонами і прозвищами:

-Зуби визбираєш –«погроза побити когось».

Реч.: А то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш (Н.-Л., «К.с», с.162);

-Вух не позакладало – «добре чути».

Реч.: - Мені вух не позакладало , чую (Н.-Л., «К.с», с.157).

У мові Кайдаша переважають повчання, настанови, трапляються прокльони:

-Паскудить язики - «говорити непристойні речі».

Реч.: - Чи то можна в таку п'ятницю паскудить язики? (Н.-Л., «К.с», с.133).

-Цур вам, пек вам! – «прокльон»

Реч.: - Цур вам, пек вам! Поставлю вам хату через сіни та, про мене, там хоч голови собі поскручуйте (Н.-Л., «К.с», с.173).

Н.: Мова Мотрі – горда, непокірна, «бриклива». Вона не змовчує на образи і відповідає на них:

- Циганської халяндри скакати – «погроза».

Реч.: -Будеш ти в мене циганської халяндри скакати , а не я в тебе(Н.-Л., «К.с», с.160).

Н.: Мова Мелашки – ніжна, мелодійна, поетична, як і сама дівчина.

-Залило ...душу сльозами.

Реч.: -Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами. (Н.-Л., «К.с», с.223).

Провівши аналіз картотеки, створеної нами на основі повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», можемо виокремити такі фразеологічні явища, як:

➤ **повторення однотипних фразем:**

Н.: ні те ні се; ні живий ні мертвий; ні в сих ні в тих;

➤ **усічення слова з фраземи:**

Н.: не повилазили;

➤ **розширення синтаксичної структури фразеологічних одиниць**
внаслідок вклинювання слів-означень до другого компонента:

Н.: здоровий, як годований кабан (Н.-Л.) Для порівн.: здоровий, як кабан (Ф.с.)

Н.: темний, як темна ніч (Н.-Л.) Для порівн.: темний, як ніч (Ф.с.)

➤ **структурно-граматична трансформація порівняльних зворотів**
відбувається за рахунок уведення лексичних елементів, що знаходяться у постпозиції до опорного слова:

Н.: зелений, як трава на степу (Н.-Л.) Для порівн.: зелений, як трава (Ф.с.)

Н.: лице горіло рум'янцем (Н.-Л.) Для порівн.: лице горіло (Ф.с.)

➤ **оновлення фразем:**

Н.: бив у груди (Ф.с.) - дупив у груди (Н.-Л.);

Н.: вуха розвісити (Ф.с.) - понаставляли вуха (Н.-Л.);

➤ **синонімія усталених виразів у тексті:**

Н.: кинула очима (Ф.с.) блиснула очима (Н.-Л.);

Н.: защеміло коло серця (Ф.с.) - зомліло серце (Н.-Л.);

➤ **антонімія фразем:**

Н.: жінка не дівка: їй заміж не йти (Н.-Л.);

Н.: на вербі груші, а осиці кислиці (Н.-Л.);

➤ **гіперболізація:**

Н.: снігу зимою не дістанеш (Н.-Л.);

Н.: бублика з їси, поки кругом обійдеш (Н.-Л.);

➤ **літота:**

Н.: «Для неї [Мелашки] ще б тільки на припічку кашу їсти», - думала Кайдашиха (Н.-Л.);

➤ **прийом гумору:**

Н.: як іде, то аж кістки торохтять (Н.-Л.);

Н.: гарна...мордою хоч пацюки бий (Н.-Л.) тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на основі проаналізованих нами усталених виразів з повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» у статті виділено їх тематичні групи, охарактеризовано лексико-граматичні розряди фразеологічних одиниць, здійснено аналіз структури й семантики фразем, а також висвітлено їх особливості та стилістичні функції. Як бачимо, фразеологізми наповнюють мовлення героїв твору глибинною свіжістю, надають йому художнього звучання, лексичної й

синтаксичної витонченості, довершеності, виразності та національного колориту. Вони фіксують найтонші відтінки думок та почуттів.

Зазначена проблема в мовознавстві є досить актуальною, оскільки саме усталені вирази чи не найбільшою мірою надають мові яскравій мальовничій виразності, роблять її особливо гнучкою і сильною. Вони не тільки збагачують і прикрашають загальнонародну мову, а й допомагають досягти висот мовної культури.

Важливим є означене питання також для початкової школи, адже практичне засвоєння молодшими школярами української фразеології набуває особливої актуальності у зв'язку з посиленням мовленнєвого спрямування початкового курсу рідної мови. Це допоможе їм більш точно і лаконічно, експресивно та образно висловлювати власні думки. Водночас фразеологічна робота на уроках і в позаурочний час сприятиме поглибленню інтересу до вивчення мови, літератури, до усної народної творчості українського народу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в дослідженні усталених виразів на основі інших творів української художньої літератури.

Література

1. Александрова С.П. Фразеологізми в загальнонародній мові та художньому тексті / С.П.Александрова // Мовознавство. – 1993. - №6. – С.84- 92.
2. Бодик О.П. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Навчальний посібник / О.П.Бодик, Т.М.Рудакова. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 414 с.
3. Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім'я / І.С.Нечуй-Левицький. – Д.: Донбас, 1979. – 270 с.
4. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови / Г.М.Удовиченко. – У 2-ох т. – К.: Вища школа, 1984. – 984 с.
5. Ужченко Г.М. Українська фразеологія / Г.М.Ужченко, Л.Г.Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.
6. Устенко Л.Ф. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови / Л.Ф.Устенко // Наукові записки НДУ імені М.В. Гоголя. Філологічні науки. – 2011. – С. 40-44.

Анотація

В статтє проанализированы устойчивые сочетания в повести И.Нечуя-Левицкого «Кайдашева сім'я», освещены их тематические группы, охарактеризованы лексико-грамматические разряды фразеологических единиц в художественном произведении, освещены их особенности и стилистические функции. Кроме того, на основании картотеки устойчивых сочетаний, составленной нами из указанного произведения, выделены и охарактеризованы

группы устойчивых сочетаний (собственно фраземы, пословицы и поговорки, а также метафоры), составлена классификация метафорических выражений по базовому слову, выделены из произведения фразеологические явления, описаны группы устойчивых единиц по характеру подчинительного союза, осуществлен анализ структуры и семантики устойчивых сочетаний произведения.

Ключевые слова: устойчивые сочетания (фразеологические единицы), лексико-грамматические разряды фразеологических единиц, тематические группы фразем, собственно фраземы, метафорические выражения, пословицы, поговорки.

The summary

Kurylo O.J. Peculiarities of fixed expressions and their stylistic functions in "Kaydasheva family" (Kaydash's Family) novel written by I.Nechuy-Levytsky. In this article fixed expressions from the novel "Kaydasheva simja" (Kaydash's Family) written by I.Nechuy-Levytsky are analyzed, their thematic groups are stressed, lexicological and grammatical classes of phraseological items from determined novel are characterized, their peculiarities and stylistic functions are highlighted. In addition, based on the card index made by us from given novel, groups of persistent phrasecombination of words are highlighted and characterized (properly phrasems, proverbs, sayings and metamorphosis), metamorphosis expressions for basic word are classified, range of phrasecombination phenomena are accentuated from the novel, groups of persistent items are described after character of subordinative conjunction, structure and semantics of fixed expressions from the novel are analyzed.

Considerable place in phraseological research takes classification for grammatical principle. So, morphological approach to phrasecombination phenomena are based on correlation of phraseological items with certain parts of speech and predicts lexicological and grammatical nature of the main word determining. In accordance with O.Molotkov we highlight such lexicological and grammatical classes of phraseological items according to this principle: nominal, verbal, adjectival (adjective), adverbial (adverb) and exclamation.

*According to character of subordinative conjunction we divide this structures into two groups: phraseologisms which begins whereas conjunction **though**, phraseologisms organized using comparative conjunctions: **as, like, as though, as if, quasi, allegedly**.*

Among persistent phrasecombination of words we appropriate metaphors which serves like base of phrasems creation. Metaphors are formed by traditional way: rethinking the word in the context of phrases, sentences or largest syntactic group - paragraphs or fragment. Based word is converted into metaphors: person, object, natural phenomena (element), «part of the human body», «physical human estate», «metaphors that mean onomatopoeic», «metaphors that mean conversation», «metaphors relating to animals». Metaphors from given text are concluded according to this principle.

Persistent phrasecombination of words which are used in given work of art by the author play certain stylistic role. They are used for the purpose of art reconstruction of spoken language in author's text and in character's speaking, helping in their typing and individualization.

Key words: *fixed expressions (lexicological items), lexicological and grammatical classes of phraseological items, thematic groups of phrasems, properly phrasems, metamorphosis expressions, proverbs, sayings.*